

K problematike názorovej diferenciácie reflexií povahy historiografie*

JURAJ ŠUCH

O d začiatku 90. rokov minulého storočia sa nielen medzi českými a slovenskými historikmi, ale aj filozofmi stretávame s okrajovým záujmom o skúmanie filozofie dejín viazanej na reflexiu riešení aktuálnych problémov historického výskumu a jeho (naratívneho) približovania. Pravdepodobné príčiny tohto stavu môžu spočívať nielen v masovom a radikálnom odmietnutí marxistickej filozofie dejín (ktorej dogmatickejšie aplikácie sa otvorene dostávali do sporu s požiadavkou dosahovania istej akceptovateľnej vedeckej úrovne historického výskumu), ale aj v kultúrnej situácii, v ktorej sa nachádzali historici v západnej Európe a USA. V tom čase už boli známe charakteristické črty postmoderného umenia, pričom medzi filozofmi dominovali diskusie zamerané na vyrovnávanie sa s problémami nastoľovanými stúpenkami ideí postmodernity, ktoré svojim zdôrazňovaním plurality a relativity vedeckého diskurzu vzbudzovali skôr negatívne postoje u historikov pokúšajúcich sa prostredníctvom precíznejšieho výskumu o redukciu relativity historického poznania. Vyprázdnené miesto po marxistickej filozofii dejín sotva mohlo byť vyplnené už na prvý pohľad diskutabilnou Fukyamovou tézou „o konci dejín“ alebo priklonením sa k jednej z tradičných (modernistických) metanarácií (priamo alebo nepriamo súvisiacich s určitými sociálnymi teóriami) v čase množiacich sa výhrad spochybňujúcich opodstatnenosť akejkoľvek z nich v spojitosti s prácou historikov. Filozofia dejín spájaná najmä s určitým zjednocujúcim univerzálnym princípom alebo zmyslom (smerovania) dejín sa nemohla stať podnetom pre trvalý záujem u českých a slovenských historikov či filozofov, keďže takto tradične vnímaný význam filozofie dejín sa pri písaní o dejinách zjavne „vytrácal“.¹

* Príspevok vznikol v rámci grantového projektu KEGA 3/5158/07

¹ V prvej polovici 90. rokov minulého storočia sa stretávame s detailnejšími úvahami o vzťahu postmodernity a histórie v stati Jaroslava MAREKA *Historie a postmoderna*. In: Český časopis historický 3/1994, roč. 92, s. 477-494. Autor tejto state vyjadril značne rezervovaný postoj k významu postmodernity pre historikov. Na rozdiel od neho Dušan TŘEŠTÍK vo svojich statiach a esejách neskoršie vydaných pod názvom *Mysliť dějiny*, Praha : Paseka, 1999 zdôrazňoval zásadný význam novej kultúrnej situácie pre premýšľanie o povahe histórie. V spojitosti s „nebezpečenstvom estetizujúcich filozofií dejín“ objavujúcich sa počas posledných troch desaťročí minulého storočia predstavil Aviezer TUCKER tzv. „normatívnu filozofiu dejín“ v stati *Normatívni*

Spoločenská situácia po roku 1989 v Československu vytvorila priestor pre slobodnú výmenu názorov a pohľadov historikov na rôzne udalosti z nedávnej, ale i časovo viac vzdialenej minulosti. Polemiky medzi historikmi čoraz viac naznačovali, že dosahovanie „harmónie“ zdanlivo vzájomne sa dopĺňujúcich ako aj zreteľne rozdielných pohľadov na udalosti v minulosti, ktoré implikovali pluralitu historických právd, sa javilo čoraz problematickejšie. Hľadanie zdôvodnení tohto „neuspokojivého“ stavu ako aj východiska z neho vyvoláva potrebu hlbšieho skúmania a zamýšľania sa nad problémami viazanými na teóriu a metodológiu historickej praxe. Jeden z pokusov o tematizovanie metodologických problémov historickej praxe objavujúcich sa vo filozofických reflexiách dejín a historiografie predstavuje stať Miloša Havelku *Úvod do filozofie dejín: tradície, možnosti, koncepty*. Netradičný prístup Miloša Havelku k problému filozofie dejín vychádzajúci z typológie troch paradigiem filozofie je v istom „kontraste“ s doteraz známymi prístupmi objavujúcimi sa najmä medzi teoretikmi publikujúcimi v anglosaských odborných časopisoch. Zámerom tejto state bude pokúsiť sa o formulovanie názorového postoja, ktorý by okrem problémovejšej typológie Miloša Havelku predstavil aj jej alternatívy naznačujúce nielen relevantnosť úvah o určitých formujúcich faktoroch historiografie, ale najmä osobitosť povahy a vývoja samotnej historiografie.

V stati Miloša Havelku sa stretávame s tromi typmi paradigiem filozofie, ktoré sú viazané na tri základné východiská, intelektuálne orientácie a charakteristiky pravdy.² Podľa prvej, *ontologickej paradigmy* medzi „bytím sveta a spôsobmi jeho pravdivého poznania existuje zásadná zhoda a svet sám nám v tejto perspektíve ako keby vnucuje, ako môže a má byť poznávaný a tiež, čo je pravda“.³ Takto vyjadrené stanovisko implikuje aj názor, že voľba metódy sa riadi skúmaným predmetom a pre poznanie „existuje vždy len jediná možnosť a dôležité pre neho je (len) to, čo je večné, stále a nemenné“.⁴ V súvislosti s týmto názorom autor uvažuje o historickom realizme, podľa ktorého „existuje pravda dejín a podiel historika, jeho doby, stavu odboru, vládnuceho diskurzu a podobne, sú prehliadané alebo bagatelizované silou predstavy o jednoznačnosti (prameňov); subjektivita je prítomná

filozofie dejín. In: *Filosofický časopis* 4/1993, roč. 41, s. 608 – 623. Na nedostatky v Tuckerovej koncepcii poukázal Miloš DOKULIL v stati *Je redukcionizmus spásna cesta?* In: *Filosofický časopis* 3/1996, roč. 44, s. 481-491. Na Slovensku bol v roku 1998 publikovaný a v roku 2005 v druhom vydaní čiastočne upravený vo vydavateľstve Fotopress *Úvod do filozofie dejín* od Rudolfa DUPKALU. Hoci autor uvažuje o filozofii dejín ako o metateórii historiografie, v tejto publikácii nachádzame z filozofov a historikov pôsobiacich v 20. storočí stručne predstavené len (špekulatívne) filozoficko-dejinné koncepcie N. A. Berďajeva a A. J. Toynbeeho. K niektorým postavám spájaným s filozofiou dejín sa vyjadřila Elena VÁROSSOVÁ vo svojej knihe *Filozofia vo svete- svet filozofie* u nás, Bratislava : Veda, 2005.

² Miloš Havelka pri koncipovaní svojej typológie bol inšpirovaný koncepciou o filozofických paradigmách od Herberta SCHÄDELBACHA a Ekkerharda MARTENSE, *Philosophie. Ein Grundkurs*, Bd. 1. Rheinbeck bei Hamburg : Rowohlt 1991, s. 46 –76. Pojem „paradigma“ je tu chápaný odlišne od jeho používania v knihe *Štruktúra vedeckých revolúcií* od T. S. KUHNHA.

³ HAVELKA, Miloš. *Úvod do filozofie dejín: tradície, možnosti, koncepty*. In: HOLZBACHOVÁ, Ivana a kolektív. *Filozofie dejín: Problémy a perspektívy*, Brno : Masarykova Univerzita, 2004, s. 52.

⁴ HAVELKA, ref. 3, s. 52.

nanajvýš len ako obratnosť alebo neobratnosť rozprávania“.⁵ Domnievame sa, že i keď sa z perspektívy historikov motivovaných odhaľovaním jednej pravdy minulosti môžu objavovať dôvody istej náklonnosti k tézám ontologickej paradigmy, tak pri detailnejšom pohľade na proces práce historika (ktorého poznanie je sprostredkované voľbou určitej metódy z istej dobovej perspektívy) sa zreteľnejšie objavuje neudržateľnosť (naivita) argumentov stúpcov tejto paradigmy.

Na rozdiel od ontologickej paradigmy sa podľa *mentalistickej paradimy* zdôrazňuje metóda, vedomie, sféra ľudskej mysle, pričom „vonkajší svet je daný len v štruktúrach nášho vedomia a až analýza vedomia nám môže sprostredkovať poznanie vonkajšieho sveta, lebo to, s čím máme v procese poznania do činenia, to nie sú veci samotné, ale naše ‚pred-stavy‘, ktoré si o veciach vytvárame“.⁶ V spojitosti s mentalistickou paradigmou vychádzajúcou z mentálnej procedúry „pred-stavovania pred-metov“ vo vedomí uvažuje Miloš Havelka ako o základe všetkých metodologických konštruktivismov.⁷ Keďže podľa tejto paradigmy je poznanie historických konštelácií závislé od prítomných konštelácií, problém pravdivého poznania sa spája s vypracovaním inštancií (pravidiel logiky, kategórií, nemenných axiém, pravidiel konštrukcie) rovnako platných pre každý poznávajúci subjekt.⁸ Pri kritickom zamýšľaní sa nad procesom práce historika je zrejmé, že sa nemôže prehliadať problematika voľby metódy pri výskume. Od zvolenej metódy (perspektívy) viazanej na istú teóriu sa budú odvíjať predstavy o minulosti, pričom je možné očakávať isté posuny voči starším (udomácneným) predstavám. Pri úvahách o tejto paradigme sa jasnejšie nastoľuje problém relativity historického poznania. Preto si myslíme, že práve spôsob, akým sa historici a filozofi vyrovnávajú s problémom relativity historického poznania, by mohol byť jedným z kľúčových prvkov pre diferenciaciu názorov na povahu historiografie.

Podľa Miloša Havelku podobne konštruktivistický charakter má aj *lingvistická paradigma*, ktorá sa „neusiluje o nájdenie resp. vytvorenie jedinej procedúry poznania pre všetky doby, všetky predmety a všetky kultúry“, ale „sa obracia k otázkam vyjadrenia a prezentácie“.⁹ Ak intelektuálnou orientáciou pre ontologickú paradigmu bol údiv, pre mentalistickú skepsa, tak s lingvistickou paradigmou sa spomína konfúzia, pretože „jej intelektuálnym východiskom je fakt konfúzie, nejasnosti, ba priamo ‚zmätenia‘ našich rôznych, väčšinou protikladných tvrdení o svete“.¹⁰ Za príklad historiografie po lingvistickom obrate uvádza Miloš Havelka analytické poňatie dejín, v ktorom nejde „o teóriu dejín vo vlastnom zmysle slova, alebo dokonca o nejakú filozofiu dejín v obsahovom zmysle, ale predovšetkým o analýzu možností

⁵ HAVELKA, ref. 3, s. 53.

⁶ HAVELKA, ref. 3, s. 53.

⁷ HAVELKA, ref. 3, s. 53.

⁸ HAVELKA, ref. 3, s. 55.

⁹ HAVELKA, ref. 3, s. 56.

¹⁰ HAVELKA, ref. 3, s. 56.

a spôsobov historického výkladu udalostí, a o to, čo skutočne jednoznačné a ‚zmysluplné‘ je možné o historických procesoch vôbec hovoriť, to znamená ide o zaistenie vedeckosti historického poznania prostredníctvom analýzy spôsobu rozprávania,“ pričom „rozhodujúcim východiskom tu bolo presvedčenie o výlučne naratívnej povahe dejepisectva, a preto sa ‚analytici‘ usilovali prečistiť (tzv. *temporálny jazyk*, t. j. taký, ktorý je *dobovo podmienený*) jednotlivé historické rozprávania, ktoré môžu byť buď *jednoduché* (stabilizácia faktickosti), alebo naopak *významové*, t. j. *signifikantné* (spojenie faktov)“.¹¹

Ak Miloš Havelka uvažoval v spojitosti s mentalistickou paradigmou o Weberových ideálnych typoch, tak pri lingvistickej paradigme uvádza prácu Haydena Whita *Metahistória* (1973). I keď si môžeme klásť otázku o vhodnosti spájania *Metahistórie* s lingvistickým obratom (čo je skôr dôsledkom tvorivého domýšľania nejasností vo Whitovej problematickej koncepcii a jeho relativistického chápania povahy histórie v tejto knihe), tak zásadnejším problémom sa javí v spojitosti s Havelkovým modelom troch paradigiem, či vzdialenosť lingvistickej paradigmy k „realizmu“ ontologickej paradigmy je dostatočným argumentom pre formulovanie osobitnej paradigmy aj v prípade historického poznania.

Úvahy Miloša Havelku v súvislosti s tromi paradigmami filozofie pri filozofických reflexiách dejín do istej miery môžu pripomínať Alunove Munslove tri prístupy k histórii, ktoré sa vyjadrovali k riešeniu otázok poznania a povahy histórie. Z pohľadu Aluna Munslova môžeme rozlišovať medzi *rekonštruktivistickým*, *konštruktivistickým* a *dekonštruktivistickým* prístupom, z ktorých ani jeden nespochybňuje existenciu minulosti. Predstavitelia *rekonštruktivistického* prístupu (G. Elton, A. Marwick, M. Stanford, J. H. Hexter a ďalší) vychádzajú zo „západnej tradície písania o minulosti vybudovanej na korešpondenčnej teórii pravdy empirizmu a pevne zakorenenej viery, že pravdivé významy môžu byť priamo dedukované z primárnych prameňov“.¹² Zatiaľ čo rekonštruktivistický prístup sa odmietavo stavia k akýmkoľvek teóriám sociálnych vied a k významu filozofie dejín pri uvažovaní o histórii, tak *konštruktivistický* prístup (zahŕňajúci napríklad názory historikov školy *Annales*, amerických nových historikov – Ch. Bearda, ľavicových historikov E. P. Thompsona, P. Foneru, ako aj antropológiu inšpirovaných historikov, ku ktorým patrí N. Z. Davis) otvorene priznáva, že „história vysvetľuje minulosť len vtedy, keď pramene umiestňuje do explanačného rámca, ktorý umožňuje uvažovanie o všeobecnejších pravidlách ľudského konania“.¹³ *Dekonštruktivistický* prístup (J. Derridu, H. Whita, R. Barthesa, F. Ankersmita) Alun Munslow spája s myšlienkami postmodernity. Tento prístup podľa neho spochybňoval stabilitu a poznateľnosť reality, ku ktorej máme adekvátny prístup, rušiac tak vieru v polaritu (reálne-nereálne, subjekt-objekt, fakt-fikcia), čo vyúsťuje do straty „určitosti významu textu

¹¹ HAVELKA, ref. 3, s. 57.

¹² MUNSLOW, Alun. *Deconstructing History*. London : Routledge, 1997, s. 20.

¹³ MUNSLOW, ref. 12, s. 22.

závislého od jazyka, pretože ‚akékoľvek tam vonku‘ sa vždy stretáva so sociálne konštruovaným textom“.¹⁴ Podobne ako v prípade lingvistickej paradigmy filozofie Miloša Havelku sa aj pri dekonštruktivistickom prístupe Aluna Munslova objavujú problémy so zaraditeľnosťou prác istých teoretikov (H. Whita, R. Barthesa alebo F. Ankersmita) a vymedziteľnosťou toho prístupu vo vzťahu ku konštruktivistickému prístupu.

Vzhľadom na kritiku tradičných (špekulatívnych) vývojových koncepcií (medzi najznámejšie patrí kritika K. R. Poppera) v druhej polovici 20. storočia sa záujem teoretikov histórie presúval ku skúmaniu povahy historických narácií, ktoré sú najčastejšie využívaným sprostredkovateľom (nositeľom) historického poznania. Postupne sa v 70. a 80. rokoch minulého storočia diferencovali aj názory historikov a filozofov na konštrukciu a povahu historických narácií, pričom Brian Fay vo svojej knihe *Súčasná filozofia sociálnych vied* charakterizoval názorové pozície *naratívneho realizmu*, *naratívneho konštruktivismu*, *narativizmu*. Podľa neho stúpenci *naratívneho realizmu* tvrdia, že „naratívne štruktúry existujú v ľudskom svete ako takom, a nielen v príbehoch, ktoré si ľudia o tomto svete rozprávajú... a keďže naratívne štruktúry spočívajú v jednotlivých životoch, úlohou historikov je už tieto existujúce štruktúry odhaliť a zobrazit“.¹⁵ Písanie o minulosti vo forme príbehu nemôže byť preto chápané len ako „neutrálne“ objavovanie a popisovanie „ako to bolo“, pretože, ako nás upozornil aj Fay, písanie o dejinách sa vždy vzťahuje k určitému interpretovi a prítomnosti. Kritické stanovisko k naratívne realizmu zdôvodnil Brian Fay poukázaním na analýzu naratívnych viet Arthura Danta, podľa ktorej udalosť je popísaná (nadobúda určitý význam) až po skončení na ňu nadväzujúcich udalostí (napr. tridsaťročná vojna sa skončila v roku 1648).¹⁶ Zároveň Fay vo svojom kritickom postoji konštatuje, že „súčasťou príbehov o prežitých životoch je neustále sprostredkovanie minulosti prítomnými vecami, takže so zmenami v prítomnosti sa budú meniť tiež podoby príbehov o minulých životoch“.¹⁷

V protiklade k naratívne realizmu charakterizoval B. Fay názorovú pozíciu *naratívneho konštruktivismu*, podľa ktorého „príbehy sú umelými produktami snahy historikov a životopiscov dať životu zmysel, nie produktami života ako takého“, pričom „príbehy sú konštruované, nie objavované, sú to výtvary, v ktorých v skutočnosti človek prisudzuje z určitej perspektívy osobité úlohy v jednotlivých príbehoch rozličným udalostiam a ľudským vzťahom“.¹⁸ Podobne ako v prípade naratívneho realizmu formuluje Brian Fay svoju výhradu aj voči naratívne konštruktivismu. Podľa neho naratívny konštruktivizmus

¹⁴ MUNSLOW, ref. 12, s. 25-26.

¹⁵ FAY, Brian. *Contemporary Philosophy of Social Science: Multicultural Approach*, Oxford : Blackwell, 1996, s. 190. Vzhľadom na niektoré možno aj polemické miesta v českom preklade tejto knihy (ktorá bola vydaná pod názvom *Súčasná filozofie věd* v nakladateľstve SLON, Praha 2002, prel. Jana Ogrocká) uprednostním vlastný preklad anglického textu Braina Faya a tým aj odkazovanie na jeho pôvodný text.

¹⁶ DANTO, Arthur. *Narration and Knowledge*. New York : Columbia University Press, 1985, s.143-181.

¹⁷ FAY, ref. 15, s. 189.

¹⁸ FAY, ref. 15, s. 190.

prehliada fakt, že „príbehy nie sú len o živote, ale aj v ňom“¹⁹, pretože „ako intencionálne konajúci ľudia žijeme vo vnútri nepretržite pokračujúcich príbehov, ktoré si musíme neustále rozprávať, pretože inak by sme neboli schopní žiadne intencionálne konanie uskutočniť“.²⁰

Kompromisná Fayova pozícia označovaná ako *narativizmus* preberá z naratívneho konštruktivismu myšlienku možnosti priebežnej a nekonečnej revízie naratívneho popisu a z naratívneho realizmu názor, že voľba určitej naratívnej formy historikom „nie je náhodná, pretože vzhľadom k našej identite ako aktívne konajúcim ľuďom sú nám príbehy vtelené“.²¹

Pri pripustení možnosti revízie naratívneho popisu je pravdepodobné, že po istom čase (pod vplyvom spoločenských podnetov) sa bude meniť aj naratívna forma historickej narácie.

Vzhľadom na spomínané typológie reflexií chápania povahy histórie by sme mohli formulovať dve základné, vzájomne principiálne odlišné (pólové) názorové pozície – *rekonštruktivizmus* a *konštruktivizmus*. Pre *rekonštruktivistické* chápanie histórie bude charakteristické presvedčenie, že historikovým nestranným (neutrálnym), erudovaným a kritickým skúmaním prameňov je možné pravdivé objavenie a popísanie „ako to vlastne bolo“ v minulosti, čiže nespochybňované *rekonštruovanie* historického deja. Predpokladom erudovanej práce historika podľa tohto chápania je vyhýbanie sa nebezpečenstvu skresľujúceho vplyvu teórií z oblasti spoločenských vied, ktoré by mohlo spôsobiť odklon historika od nezávislého výskumu prispôbovaním faktov istému, len dočasne platnému teoretickému rámcu.²² Výsledok úspešnej práce historika podľa stúpcov rekonštruktivistického chápania je narácia, ktorej „pravdivosť“ a dôveryhodnosť spočíva v množstve neutrálne predstavených faktov a nadčasových, nemenných tvrdení (hodnotení) korešpondujúcich s pramenným materiálom.²³ V spojitosti s týmto chápaním histórie môžeme pri problematike historických narácií hovoriť o *naratívnom realizme*.

Protipól k rekonštruktivizmu, ktorým je *konštruktivizmus*, by sme mohli vymedziť ako presvedčenie, podľa ktorého historické popisy a narácie sú produktami snahy historikov

¹⁹ FAY, ref. 15, s. 193.

²⁰ FAY, ref. 15, s. 194.

²¹ FAY, ref. 15, s. 194.

²² Jeden z najznámejších predstaviteľov tohto chápania histórie v anglosaskej historiografii G. R. Elton zaujal extrémne empirické stanovisko svojím presvedčením, že historik by mal zostať pri rekonštrukcii deja nezávislým od prítomnosti, čo znamenalo podľa neho vyhýbať sa akýmkoľvek interpretačným, ideologickým teóriám či modelom, alebo teóriám zo sociálnych vied. Bližšie: ELTON, Geoffrey. *Return to Essentials*. Cambridge : Cambridge University Press, 1991, s. 6-29. Na rozdiel od neho umiernenejšie stanovisko v rámci rekonštruktivistického chápania histórie zaujíma Michael Stanford, ktorý vo svojom *Úvode k filozofii dejín* priznal nielen nevyhnutnosť zaujatia istej hodnotovej pozície historikom, ale aj význam sociálnych vied a ich poznania pre jeho prácu. Bližšie: STANFORD Michael. *An Introduction to the Philosophy of History*. Oxford : Blackwell, 1998, s. 17 a 34.

²³ Z rekonštruktivistického pohľadu je zrejmé, že novšie práce historikov môžu „pravdivosť“ úspešnej práce historika len doplniť uvedením nových faktov. Neotrasiteľná pravdivosť historických prác sa problematizuje v prípade viacerých rovnako detailne zdôvodnených pohľadov na historické udalosti.

o získanie „pravdivej“ predstavy o dianí minulosti pomocou určitých metód a teórií a jej následné podanie z istej (hodnotovo poznačenej) perspektívy. S týmto presvedčením sa viaže uznanie nevyhnutnosti postupnej nekonečnej revízie naratívnych popisov minulosti. V rámci tohto chápania histórie by sme mohli, podobne ako Jerzy Topolski pri konštruktivistickom stanovisku (kriticky prehodnocujúcom klasickú koncepciu pravdy, podľa ktorej jednotlivé tvrdenia priamo korešpondujú s realitou), diferencovať medzi postojom konštruktivismu spätým s realizmom, ktorý je viazaný na celok vedeckých tvrdení, postojom konštruktivismu spojeným s uznaním realizmu vzťahujúceho sa len na jednotlivé (základné) tvrdenia o faktoch popisujúcich minulosť (tzv. kvázi realistický konštruktivizmus) a postojom antirealistického konštruktivismu, ktorý zavrhuje epistemológiu (keďže nemáme prístup do minulosti zásadne odmieta úvahy o pravdivosti na základe korešpondenčnú teóriu pravdy, ale zdôrazňuje porovnávanie tvrdení o minulosti s inými popismi) . Zatiaľ čo Topolski spája prvý (na realizmus naviazaný) konštruktivizmus s koncepciou realizmu ľudskej tváre Hillary Putmana, tak pri kvázi realistickom konštruktivizme uvádza koncepcie H. Whita a F. Ankersmita. Ako predstaviteľov antirealistického konštruktivismu uvádza Topolski práce Richarda Rortyho a filozofiu dejín L. Goldsteina.²⁴

Vzhľadom na rozdielne pohľady na povahu histórie sa prirodzene objavuje otázka, v čom môžu spočívať príčiny tejto názorovej diferenciacie. Do istej miery nám návod na zodpovedanie tejto otázky poskytuje model historického myslenia od Jörna Rüsena, v ktorom je znázornených päť princípov (faktorov) : (1) *pojmy* významu (teórie, perspektívy, kategórie), (2) *metódy* spracovávaní skúseností minulosti, (3) *formy* reprezentácie, (4) *záujmy* a (5) *funkcie* kultúrnej orientácie.²⁵ Podľa tohto modelu sú (2) *metódy* spracovávaní skúseností minulosti na vrchole úrovne teoretickej reflexie a (1) *pojmy* významu s (3) *formami* reprezentácie na hranici tejto úrovne s pragmatickou reflexiou, pričom (4) *záujmy* a (5) *funkcie* kultúrnej orientácie sú v úrovni praktického života. Prostredníctvom vzájomného prepojenia faktorov (princípov) na úrovni praktického života s faktormi (princípmi) na úrovni pragmatickej a teoretickej reflexie, ktoré konštituuju racionálne prepracovanú formu historickej pamäte – histórie ako vedeckého bádania, Jörn Rösen zdôvodnil požiadavku neustáleho prepisovania histórie viazanú na aktuálne potreby kultúry.²⁶ Zatiaľ čo identifikácia faktorov pri premýšľaní o minulosti a tvorbe historickej narácie sa nejaví byť výraznejším podnetom pre diskusiu medzi historikmi a teoretikmi histórie, tak problém vymedzenia vplyvu jednotlivých faktorov by sa mohol stať „horúcou“ témou diskusií medzi historikmi a filozofmi. Už na prvý pohľad sa zdá byť zrejším, že názorové stanoviská prisudzujúce výlučný vplyv faktorov na teoretickej úrovni reflexie alebo na úrovni praktického života sú ľahko spochybniteľné.²⁷ V prípade pokusov, ktoré by sa

²⁴ TOPOLSKI, Jerzy. *Jak się pisze i rozumie historię*, Warszawa : Oficyna Wydawnicza RYT, 1998, s. 353-361.

²⁵ RÜSEN, Jörn. *History: Narration - Interpretation -Orientation*, Oxford : Berhahn Books, 2005, s. 133.

²⁶ RÜSEN, ref. 25, s. 135.

²⁷ V prípade dominujúceho vplyvu (politických) záujmov pri tvorbe „historickej narácie“, ktorej obsah by bol

snažili o vymedzenie určitého pomeru vplyvu medzi identifikovateľnými faktormi (determinujúcimi konštrukciu historických narácií), by sa pri rôznych oblastiach historického výskumu s veľkou pravdepodobnosťou objavili viaceré odlišné pomery, pričom možnosť formulovania jednoznačného a všeobecne akceptovateľného riešenia problému pomeru jednotlivých vplyvov sa javí byť nereálnou.²⁸

Pri úvahách o neželateľných (subjektivizujúcich) determinantoch práce historika sa najčastejšie spomína najmä ideový (politický) faktor. Pri skúmaní štruktúry historických narácií dospel poľský teoretik Jerzy Topolski k rozlišovaniu troch úrovní: 1. subštruktúry informácií, 2. rétoriky a subštruktúry všetkých prostriedkov presvedčania a napokon 3. úrovne hĺbkovej teoreticko-ideologickej subštruktúry, ktorá riadi tak obsah prvej subštruktúry, ako aj rétoriku druhej subštruktúry.²⁹

Ak by sme pripustili relevantnosť teoreticko-ideologickej subštruktúry implikujúcej nám predstavu určitého teoreticko-ideologického faktoru, tak sa objaví nielen problém miery jeho vplyvu na prácu historika (pri konštrukcii jeho narácie), ale tiež otázka vývoja dejepisectva. Proces vymedzovania hraníc „akceptovateľného“ vplyvu istého teoreticko-ideologického faktoru je určovaný istou komunitou historikov, ktorí vedome (alebo nevedome) zdieľajú istú spoločnú ideovú orientáciu. Spolu s názorovými zmenami v komunite historikov sa budú viazať aj zmeny v hraniciach oddeľujúcich uznávané relevantné historické práce od neakceptovateľných („neprofesionálnych“). V spojitosti s teoreticko-ideologickým faktorom by sme mohli z dejinnej perspektívy hovoriť aj o postupnom formovaní „teoreticko-ideologického rámca“ charakteristického určitým ideovým a metodologickým prístupom ku skúmaniu minulosti, ktorý by bol príznačný pre istú skupinu historikov. Existencia rôznych teoreticko-ideologických rámcov môže byť jedným z hlavných determinantov rozvíjajúcich vzájomné „súperenie“ rozdielnych obrazov vývoja dejín vytvárajúcich „trhové“ konkurenčné prostredie.

Úloha historika môže spočívať v detailnejšej konkretizácii určitého obrazu vývoja korešpondujúceho s predstavou uprednostňovanou u istej časti komunity historikov. Nie je

podriadený funkciám kultúrnej orientácie, by sme mohli hovoriť o nej skôr lenako o propagande. Predpoklad, že je možné dopracovať sa k ideovo a hodnotovo neutrálnemu naratívneho obrazu minulosti v historickej narácii vyvrátili analýzy autorov (napr. A. Danta, J. Topolskeho) v posledných desaťročiach 20. storočia.

²⁸ V prípade historického bádania vychádzajúceho z „dostatočne primeraného množstva“ pramenného materiálu dotýkajúceho sa konania len niekoľkých ľudí v krátkom časovom úseku sa javí vplyv ideového faktora viazaného na záujmy a funkcie kultúrnej orientácie podstatne menší ako je v prípade vývoja veľkých makrosociálnych celkov počas niekoľkoročného obdobia. Na hodnotenie vplyvu spomínaných faktorov pri konštruovaní celku historickej narácie môže mať aj výber perspektívy, z ktorej sa môže javiť menej alebo viac relevantný význam fázy historického písania (podstatne viac zviazaný so záujmami a funkciami kultúrnej orientácie) na rozdiel od fázy historického výskumu späté s všeobecne uznávanými výskumnými metódami.

²⁹ TOPOLSKI, Jerzy. The Role of Logic and Aesthetic in Constructing Narrative Wholes in Historiography. In: *History and Theory*, 1999, č. 2, roč. 38, s. 202.

celkom vylúčená možnosť, že historik sa vo svojej práci vyberie „riskantnejšou“ cestou, na konci ktorej bude koncipovanie takej predstavy dejín, ktorá by narúšala a posúvala hranice dovedy uznávaného obrazu dejín, ktorým by zdieľali s ním určitá komunita historikov. Osobitný problém v historiografii predstavuje vzájomná koexistencia a rozvíjanie rôznych teoreticko-ideologických rámcov.³⁰

Diferenciácia názorov na povahu histórie nás vedie k podrobnejším analýzám, prostredníctvom ktorých sa poodhaľuje špecifický charakter historiografie. Jednu z príčin názorovej diferenciacie na povahu histórie predstavuje presne neidentifikovateľná miera vplyvu jej konštituujujúcich faktorov poskytujúca priestor na jej rozdielne chápanie povahy filozofmi a historikmi. Problematické zodpovedanie otázky o povahe histórie by nás nemalo viesť k rezignácii pri riešení problémov, ktoré s touto otázkou súvisia, ale naopak by nás malo podnecovať k podrobnejšiemu skúmaniu jej jednotlivých aspektov spätých s touto otázkou. Detailnejšie poznanie špecifik povahy historiografie je nepochybne významným zdrojom pre kritickú reflexiu historických prác a prispieva k prehĺbeniu metodologického sebauvedomenia historikov, čím sa môže stať podnetom k záujmu o doteraz neprebádané oblasti historického výskumu.

Mgr. Juraj ŠUCH, PhD. je odborným asistentom na Katedre filozofických vied Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Zaoberá sa filozofiou dejín, predovšetkým naratívnou filozofiou dejín H. Whitea a F. Ankersmita.

³⁰ Vzhľadom na doterajší vývoj v dejinách dejepisectva, ktorý dokumentoval, že ľudia mali možnosť stretávať sa s rôznymi predstavami dejinného vývoja sprostredkovanými naráciami, môžeme predpokladať, že voči dominujúcim predstavám vždy existovali alternatívne pohľady na minulosť. Nielen v posledných desaťročiach, ale aj v dávnejšej minulosti mohli vzájomné konfrontácie rôznych pohľadov na historické udalosti vyúsťovať do radikálnejšieho upevňovania (zosilnenia) kľúčových téz a stanovísk alebo do ich zoslabenia („obrusovania“ či rozvinutia o tézy alebo fakty z alternujúcich pohľadov).